

ПРОБЛЕМИ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ РЕАЛИЗЪМ В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА (1949—1955)

Васил Колевски

На Петия конгрес на БКП през декември 1948 г. се взема решение за изграждане основите на социалистическото общество в България. Осъществява се заветната мечта на българския народ — в родината на Ботев и Левски, на Благоев и Димитров се започва изграждането на социализма. За първи път в своето историческо развитие трудовият български народ разгръща свободно своите сили и възможности, своето творческо дарование, защото, както предсказва Ленин, „само със социализма ще започне бързото, истинско, действително масово, при участието на мнозинството от населението, а след това и на цялото население движение напред във всички области на обществения и личния живот“¹. Героичният трудов поход на народа се ръководи от БКП начело с нейния изпитан кормчия, легендарния герой от Лайпциг Георги Димитров. Неговата личност, неговият жизнен и борчески път будят все повече творческото вдъхновение на писателите. През октомври 1947 г. Б. Божилов публикува една от най-поетичните творби за Димитров:

Когато в пролетния хубав мрак
Димитров пред митинга заговори,
изправен до звездите едри чак
и прави бързо със ръката знак —
изчезва в тебе всякаква умора.

С революционна романтична приповдигнатост поетът рисува легендарния облик на Димитров по принципа, по който Маяковски създава своята забележителна поема „Ленин“. Животът на Димитров — това е животът, това са борбите на трудовия народ, на работническата класа. В своето стихотворение Божилов успява да предаде човешката простота на Димитров, неговата непосредствена близост до народа, неговото умение да владее сърцата на хората, да вдъхне вяра и бодрост, увереност в победата на утрешния ден:

И ето го: човешки прост, щастлив.
Говори! „Вашите мечти ще станат!“ —
А мислиш си — животът ни красив
ще стане и в букака стар и див,
заводи ще израснат към Балкана.

Ще тича вятър в младите жита,
на люляк ще мирише край шосето
и няма да се стреля из нощта,
не ще убиват стария баша,
не ще тупти в ужасен миг сърцето .

¹ В. И. Ленин, Съчинения, т. 25, стр. 501.

Говори той. В звезди градът сияй.
Устата песента не сдържа вече.
Какво стоиш? Мечтай, мечтай, мечтай!
Върви с Димитров! Всичко свое дай
и гледай надалече, надалече!

Този патос, тази увереност са една отличителна черта на новата ни литература. Това е същата вяра на Вапцаров, на пролетарските и антифашистки поети от миналото, но вече не като една революционна мечта за бъдещето само, а като патос на самия живот. През 1949 г. излиза книгата на К. Калчев за Г. Димитров „Син на работническата класа“.

Въпреки огромните трудности в живота, произтичащи от вековната икономическа изостаналост на страната, вярата, че социалистическото общество ще бъде изградено в България, че българският народ за десет, петнадесет години ще направи това, което другите са извършили за столетие (Димитров), тази вяра заляга дълбоко в сърцата на трудещите се, особено на младежта.

Особено ярко романтиката на новия колективен съзидателен труд се проявява в младежките строителни бригади. Българските писатели се включват активно и отразяват този подем на младежта. Пример за това дават ветераните, класиците на българската литература. Стихове за бригадирите пише Д. Полянов. Елин Пелин създаде своя разказ „Врабчетата на стрина Дойна“. Специални произведения за бригадирското движение създават Г. Караславов, Ст. Ц. Даскалов, Н. Хрелков, Ас. Босев. Бригадирските маршове по текст на Иван Бурин заливат цялата страна. Почти всички поети и писатели посвещават творби на това движение. Но то ще остане в нашата литература преди всичко с произведенията на тези, които бяха непосредствени негови участници, на младите писатели, на писателите бригадири — Б. Божилов, Д. Жотев, Ив. Радоев, П. Матев, Ст. Пенчева, Вл. Голев, Кл. Цачев, Н. Вълчев и др.

Тук няма град. Тук всичко е мечти.
Градът ще расне в идните години.
Но огън в есенния мрак пламти
там, де просторен булевард ще мине.

Край огъня младежите мълчат.
Акордеонът почва бойна песен.
Не съществуват трудности и смърт.
Не съществуват дъжд и сива есен.

Така в стихотворението „Димитровград“ Б. Божилов предава духа на онова романтично време, облика на строителите бригадири. Градът на Димитров се превърна в символ на новия живот, на свободния труд.

Едни от най-сполучливите и популярни стихотворения за бригадирското движение са „Бригадирски шинел“ от Ив. Радоев, „Среща“ от Р. Ралин, „Моето село Радуй“ от Д. Жотев.

Най-ярък изразител на патоса на социалистическото строителство стана Пеню Пенев. При него строителната тематика не бе едно увлечение, един мотив, един момент от творчеството. П. Пенев живя и работи със строителите на най-крупните социалистически обекти по онова време в Димитровград. Той можа да долови и до голяма степен да предаде героичното в изграждането на новия живот. Поетът не си затваряше очите пред трудностите, произтичащи от изостаналостта на страната, от борбата със стария бит и отживелици, с вражата идеология, с тяхното преобразяване и попълзновения и в условията на новата действителност, с бюрократизма и оеснафяването. Но всичко това той виждаше, чувствуваше на фона на коренния прелом, който се извършва в страната и който изтълска България с цял век напред. Тук е източникът на оная оптимизъм, на оная революционна романтика, която в най-добрите стихове на Пенев ни напомня

за поезията на Вапцаров, на ония нейни мотиви, в които се възпява бъдещото социалистическо строителство.

Октомври е.
Дошла е
есента.
По календарен стил
това е
ясно.
Но датите
за нас
днес
не важат
и с тази есен
ний
не сме съгласни!
Старее
календарният език,
а щастието
като клон
разлиства се.
Нов календар, историко,
пиши! —
В Димитровград е
пролет
истинска!

Това бодро, ведро настроение от стихотворението „Строителна пролет“ като патос е една от най-правдивите поетични картини на времето. В него прозвучава вечният мотив на младостта, младостта на човечеството. Някога Маркс е писал, че с победата на социалистическата революция ще започне истинската човешка история. Маяковски възпя своята родина като пролетта на човечеството. Същия мотив не като литературна реминисценция, а като правдиво отражение на патоса на живота ние долавяме от поезията на П. Пенев, от литературата ни като цяло през този период. В противовес на някои други автори, които търсеха поетичното във външните атрибути на социалистическото строителство, П. Пенев успя до голяма степен да проникне в психологията, в душевността на строителите и там да открие новата поезия. Не случайно той постави на първата си книга стихове „Добро утро хора“ (1956) посвещението: „Посвещавам на вас с любов и признателност, прекрасни хора — строители и граждани на Димитровград!“ През периода на капитализма и фашизма пролетарските и антифашистки поети посвещаваха своите книги на борците — затворници, концлагеристи партизани. Сега поетът посвещава своята книга на техните приемници в условията на нова България — на строителите. За тях той изпя и най-проникновените си стихове като „30 стотинки“, „Пътеки белеят“, „Бетон и мечти“ и др.

Успехите на П. Пенев в отразяване патоса на социалистическото строителство, душевността на новия човек не бива да се абсолютизират и още по-малко да се противопоставят на цялата останала поезия. Немалко от художествените търсения на Пенев бележат само едно начало, останаха нереализирани докрай. В някои от неговите стихове има декларативност, идейна програмност, която художествено не е изцяло защитена. По-важното е за нас да открием „тайната“ на неговата поезия, която без дискусии, без критики завладя читателите, наложи се като поезия на нашето време така, както на времето се наложиха стиховете на Вапцаров. А тази тайна бе в единството на поривите и стремленията на поета с устрема на народа. Патосът на живота, на социалистическото строителство стана патос на неговата поезия. И това бе обща закономерност на литературното развитие през този период. Критерий за личността и колектива станаха добродетелите на комунистическия морал — кой, колко и с какво допринася за изгражда-

дането на социалистическото общество, за тържеството на комунистическия идеал.

И ние работим по нещо:
мечтаем, пишем, град градим.
Понявга ни изглежда тежко —
дори понявга се гневим.

А виж миньорите! Те нямат
широк простор и светлина,
а мъдро върху своёто рамо
придържат тежката земя.

(А. Геров, „Миньори“)

Това чувство на отговорност за осъществяване на високите идеали, това политизиране на живота, което обхваща всичко, Геров предава и в стихотворението „Партиен инструктор“. Любимата жена е партиен инструктор. Тя цялата е едно горене в работата и със своята преданост и всеотдайност заразява, увлича всички край себе си.

От такъв характер са стиховете на Н. Фурнаджиев в книгата „Велики дни“ (1950), на Ив. Бурин — в „Пролетта и тракториста“ (1950), на Н. Стайков в „Селско сърце“ (1950) и др. Всеки според таланта и силите си се стремеше искрено да възпее великия строителен поход на народа. В произведенията от това време се среща декларативност, наивитет, присъщи на такива години, когато желаното се възприема като постигнато. Но тази романтика е благородна донкихотовска романтика, тя е хиляди пъти по-ценна от рационалната пресметливост на еснафа, който не прави и крачка напред, преди да се увери, че тя е сигурна и ще му донесе лична изгода!

Отразявайки бурните събития на деня, писателите пристъпват и към осъществяване на по-значителни идейно-творчески задачи, към художествено претворяване на по-големи периоди от живота на народа, на по-крупни събития и проблеми. И това важи за всички родове, за всички жанрове в литературата. Такъв характер има първата книга на Г. Джагаров „Моите песни“ (1955), в която преди всичко в късите лирически стихотворения се прави поетично обобщение за моралния облик на комуниста по време на борбата — оная нравствено-политическа основа, която е гаранция за изграждането на новия живот. Класическо в това отношение е краткото четиристишие „Посвещение“:

Другарят ми завинаги мълчи
на мокрия цимент с ръце прострени.
Той предпочел да падне по очи,
отколкото да падне на колени.

Поглед към изминатия труден път и чувство за отговорност пред народа за неговите страдания, борби и извоювана победа — това са основните мотиви и в стихосбирките на П. Матев „В строя“ (1951) и особено в „Дълг“ (1955), където той изяви най-силно своя талант. Публицистичната и поетична декларативност се замества все повече с плътни поетични образи. Продължавайки традициите на пролетарските творци от миналото, българските писатели създават вдъхновени творби за партията, съсредоточила в себе си по думите на поета „мозъка на класата, делото на класата, силата на класата, славата на класата“. С програмното стихотворение „На партията“ открива своята книга Г. Джагаров. Като клетва за вяност звучат думите на поета:

Аз искам да съм песен твоя,
с която твоите синове
ще побеждават утре в боя,
кога
дългът

ги призове.

Естествено много по-големи възможности за изпълнението на посочените по-горе идейно-художествени задачи предоставят епичните жанрове. Едно от най-големите достижения в областта на поезията от тази гледна точка е романът в стихове на Д. Методиев „Димитровско племе“ (1951). Израстването, възпитаването и закаляването на онова поколение, което изнесе на плещите си партизанската борба — това е общата тематична и сюжетна линия на романа. Поетическото въздействие на романа се дължи както на епичните картини — съдбата на главните герои, драматичните сблъсъци, топлотата и искреността, с които са описани природата, родният бит, — така и на постоянното пряко и косвено присъствие на автора, на лирическия герой, който ведно с героите и читателя преживява събитията. Има нещо много пушкинско и в постройката на романа и в това преплитане на епичното и лиричното начало в него.

Щастлив съм аз, че в младите години
на Ремса пътят бе и моя път,
че покрай мен животът не премина —
за другите с опасности и смърт:
един ли, млад и весел, като птица
крила отпусна в същата редица,
в която крачих в тоя час и аз
и стреляше врагът по всички нас!...
Благодаря ти, Ремс, че ме научи
какво е нужно, за да съм човек,
и в нашия жесток и славен век
с борба да завоювам своята участ!

Тази изповед идва като естествен финал на картината — приемането на Сандо в Ремс, но тя разкрива святка светих на самия автор, на лирическия герой в романа. И тоя емоционален заряд не е никакво изключение. Почти всички страници са заредени с него и всъщност на него до голяма степен се дължи композиционното единство на романа, това, че той се чувства като една изпята песен. Самият факт, че такова голямо епично произведение, писано в продължение на пет, шест години, е пронизано изцяло с тоя романтичен полет на чувствата, говори достатъчно за общия подем в духовния живот на нацията през този период. За това говори и развитието на романа въобще през тези години — първото десетилетие след Девети септември. Никога българската литература за такъв кратък срок не е имала такива завоевания в тази област.¹ И то в един момент, когато на Запад упорито се развиват теории за замиране на романа, за отживялост на сюжетното повествование въобще.

Победата на Девети септември, с която се сбъдват мечтите на най-добрите народни синове, марксистко-ленинската теория, осветляваща настоящето и перспективите на бъдещето — всичко това е основа за разцвета на новия български роман. Българските белетристи пресъздават в художествени образи в широки епични платна цели периоди от живота на българския народ от близкото или по-далечно минало, отразяват съществени моменти от съвременния живот. Едва сега Г. Караславов има възможност да разгърне своите творчески сили над голямата панорама „Обикновени хора“, замислена и започната още преди Втората световна война. През разглеждания период Караславов написва първите две части на романа. В пълнокръвни реалистични образи авторът рисува не само страданията и неволите на българския народ при капитализма, неговата трагедия — три национални катастрофи, постигнали го по вина на двореца и бездарната българска буржоазия. Това, което е ново за произведението на Караславов и за социалистическо-реалистичния роман — с голяма художествена сила и внушение се разкриват революционно-борческите черти на трудовия бъл-

¹ Виж Ст. Каролев, Въпроси на нашия съвременен роман, Литературна мисъл, кн. 4. 1959.

гарски народ, новото съдържание, което придобиват тия черти в класовата борба под ръководството на БКП. Караславов въобще е известен като един от най-добрите ваятели на националния облик на героите в нашата литература и особено на женските образи. Сега тази черта от таланта на автора се разкрива с още по-голяма сила. Образът на Станка, чистосърдечната селска девойка, показана след това като жена, майка и боркиня, е един от най-ярките образи в българската литература.

Голям успех в разкриване психологията на народа, на различните класи и слоеве в периода на зараждането на социалистическия етап от революционното движение в България има и в серията романи на Г. Белев, обединени под общото заглавие „Панорама на една епоха“ и недовършената част, издадена посмъртно „Кипеж“. На Г. Белев принадлежи до голяма степен първооткривателската роля в изграждането на многоплановите епични произведения в съвременната българска литература, в които съдбата на героите се разкрива на фона на големите политически, социални и нравствени движения, проблеми на нашия век. В това отношение по признание на самия автор (в многократни лични разговори с него — В. К.) той е черпил с пълни шепи от опита на съветската литература и по-специално от опита на М. Горки, от неговия забележителен роман „Животът на Клим Самгин“.

Продължавайки традициите на Вазов, но вече при един нов етап на обществено развитие, Д. Талев създаде вдъхновените си творби за македонските българи, за съдбата на Македония „Железният светилник“ (1952), „Преспанските камбани“ (1954), „Илинден“ (1953) и „Гласовете ви чувам“ (1966). Най-голям успех авторът постига в разкриване духа на епохата, основните конфликти, движещи сили на времето и преди всичко в умението всичко това да се предаде чрез образите на героите — зримо, вълнуващо, незабравимо. С галерията от образи и преди всичко с образите на Глаушеви — Султана, Стоян, Лазар, жена му Ния, сина им Борис и др. — Талев продължава една от най-старите и трайни традиции в българската литература за създаване образа на трудовия български народ на фона на епичните битки за социално и национално освобождение. Но всичко това Талев прави от нови мировгледни и методологически позиции. Ето защо съдбата на македонските българи не се разглежда откъснато и противопоставено на живота на другите националности в Македония. С каква дълбока болка писателят разказва, особено в последната си книга, за кървавите разпри между българи, гърци, сърби. . . В тая светлина едва ли може да се смята като случайна битова подробност любовта на Борис Глаушев към Ангелика. Спомнете си редовете от нейното писмо-признание до Борис: „Но ето аз съм гъркиня, а ти си българин. Къде е омразата, с която ние като че ли се раждаме, която кара хората да се убиват, да си правят всякакви злини? Помня, че когато узнах, че ти си българин, стана ми някак весело. Може би си спомних в оня миг за изненадата на всички наши и ваши, за тяхното заслепление и тяхната взаимна омраза ми се видя толкова глупава и безсмислена, та даже и смешна. Ами да видят те нас с тебе! Да им разкажа колко свободно бие сърцето ми, колко ясни и чисти са мислите ми, колко е ясен и погледът ми за всяко нещо! Аз се питам: защо трябва да се мразим? Родили сме се под едно и също небе, в един и същи град, ето ние с нашите съседни и на една и съща улица, и се мразим кръвно само защото носим две различни имена и говорим различни езици. Какво друго ни разделя? Миналото, нашата история? В миналото ни, в нашата история всички са мъртъвци. Бог да ги прости за злото, което са вършили. А това, с което ние живите се гордеем, това са техните добри дела, техните светли подвизи.“

¹ Работническо дело, бр. 12, 12 януари 1964.

Тази благородна, интернационална позиция, с която са пропити патриотичните творби на Талев, е една от най-характерните особености на новата ни социалистическо-реалистична литература. В миналото тоя интернационализъм е бил присъщ предимно на пролетарските писатели, които в жестоката класова борба акцентуват главно на него и до известна степен подценяват или оставят на заден план специфично националното, патриотичното, в което намират израз и общочовешките, интернационални принципи. Този синтез на патриотичното и интернационалното не е чисто литературно явление. Само в условията на социализма е възможно радикалното разрешение на националния въпрос, само при социализма отделните наци и получават пълна възможност за разгръщане на своите потенциални сили и дарования. Оттук произтича и правилното решение на тези проблеми в социалистическо-реалистичната литература. И големите успехи на Димитър Талев могат да се посочат като пример за възраждащата и творческа сила на новия живот, на марксистко-ленинския мироглед, на метода на социалистическия реализъм, която възкреси и даде живот на истинското дарование на десетки български писатели, които в условията на капитализма крееха или бяха обречени на загиване.

Опитът на съветската, на българската и други социалистически литератури показва, че появата на романа-епопея, успешното развитие на тоя жанр е закономерно явление. Този жанр дава най-богати възможности за разкриване на народните съдбини през най-важните етапи от историческото развитие на дадена нация и на човечеството като цяло. Широкото епично платно дава възможност също така народът, трудовите маси да бъдат показани не само като фон или като пасивна страдаща маса, а като решаващ фактор в историческото развитие. Такъв характер имат „Животът на Клим Самгин“, „Тихият Дон“ „Ходене по мъките“ в съветската литература; „Обикновени хора“, „Панорама на една епоха“, тетралогията на Д. Талев в българската литература. Но както отбелязва съветският критик Л. Якименко, появата и развитието на този жанр същевременно е доказателство и за зрелостта на художественото мислене, за успехите на литературата като цяло.¹

В една или друга степен епичното начало в посочения по-горе смисъл присъствува и в редица други произведения, създадени през разглеждания период. Преди всичко оттогава датира замисълът и началото на най-крупното произведение на Ем. Станев „Иван Кондарев“. Съдбата на народа в навечерието и по време на Втората световна война, сблъсъкът на двете сили, от изхода на който зависи бъдещето на страната, а в световен мащаб — бъдещето на човечеството, комунизмът и фашизмът като идеология, морал, житейска практика и пр. — всичко това лежи в основата на произведения като „На живот и смърт“ от Д. Ангелов (1953), една книга, която за кратък период доби изключителна популярност сред народа; трите части на романа „Път“ от Ст. Ц. Даскалов (1945—1955), „Живите помнят“ от К. Калчев (1950), „За свободата“ от Ст. Дичев (1954), „Сред народа“ от К. Григоров (1955), „Краят на Делиите“ от Ем. Манов (1955). Към тези творби се отнасят и излезлият през 1945 г. роман „Септемврийци“ и „Двубоит“ (1953) на Ем Кoralов, „Любов“ на А. Гуляшки (1955), „Ралеви“ от А. Бахрух (1955) и др.

Най-значителни художествени постижения през този период в отразяване живота и борбите на българския народ между двете световни войни и отчасти в съпротивителното движение завоюва Д. Димов в романа „Тютюн“. В него по един оригинален начин Д. Димов показва антинародната същност и историческата обреченост на капитализма и по-специално на българската буржоазия. Обра-

¹ Виж Л. Якименко, Тихий Дон М. Шолохова, Москва, 1958, стр. 456.

зите на Ирина, Морев, Костов ще останат класически в българската литература в това отношение. В романа има и прекрасни страници, посветени на тежкия живот на работническата класа, на нейните най-характерни представители у нас — тютюноработниците. Постигание за автора са и сцените на откритите класови сблъсквания — стачки, сраженията на партизаните и по-специално образът на Шишко и др.

В произведенията на А. Гуляшки „Ведрово“, Ст. Даскалов „Без межда“ и „Мелницата Липовански“, П. Вежинов „Сухата равнина“, Е. Коралов „Край Марица“, Ив Петров „Нонкината любов“, в редица разкази на А. Каралийчев, Кр. Григоров, Св. Минков, Ил. Волен, С. Северняк и др. са постигнати немалко успехи при отразяването на съвременната действителност, социалистическите преобразования в града и селото, изменението в психологията, бита, нравите, душевността на българския народ при новите условия на живот. Разбира се, както в произведенията на историческа тема, така и за съвременността в една или друга степен личи творческият и жизнен път на писателя. Но това вече са различия, нюанси в оформящата се единна литература на социалистическия реализъм.

Така и Д. Димов и Д. Ангелов, които отразяват един и същ период от живота, изхождат от едни и същи идейни мирогледни оценки за тоя живот, имат една и съща цел — неговото правдиво отразяване от позициите на победилия народ, от позициите на марксизма, имат едно желание — да съдействуват със своите произведения за естетическото и комунистическото възпитание на народа. Но с оглед на таланта и жизнения опит Д. Ангелов разкрива действителността, живота на героите преди всичко в политически аспект.¹ Романът на Димов ни покорява с дълбочината на психологическия анализ, с ония дълбоки нравствени отражения, които политическият, социалният живот дава у хората. И най-големите завоевания на автора са именно тук. Аналогични явления имаме и при отразяване на съвременната действителност. Като едно от най-сполучливите произведения в това отношение още тогава се сочи „МТ Станция“ на Гуляшки, където именно в образите на комунистите, на техните взаимоотношения са едни от най-големите успехи на автора. От такъв характер са и сполуките на П. Вежинов в „Сухата равнина“, където К. Божилов се откроява рязко на фона на цялата тогавашна литература като жив, пълнокръвен герой — комунист, ръководител и организатор на масите. Можеше ли по това време писател като Ил. Волен например да създаде подобен образ и правилно ли е от него да се очаква тогава това? Естествено не. У този писател тогава се извършва преход от критическия към социалистическия реализъм и за неговите мирогледни и методологически позиции трябва да се съди не толкова по тематиката и проблематиката, макар че и те имат своето значение, но по отношението към живота. Много благодарен за наблюдения и изводи в това отношение е разказът на Волен „Вишо гледа напред“. Новият живот още не е завоювал своите позиции в селото. Всичко ври и кипи. Руши се вековна традиция, начин на труд, на живот. Изгражда се кооперативно стопанство в селото, а с него идва науката, идва техниката. Авторът е убеден, че това е един исторически неотменен процес. И думите на героя Вишо към края на разказа до голяма степен са и негови думи: „Голяма работа сме подхванали бре, братлета, много надълбоко сме я разкъртили — как ще сме добре! Вие искате, като боднеш лозовата пръчка в земята, веднага да потече виното от нея! И аз искам, ама не може. Копаяш я две-три години на ялово, пръскаш я, па тогава засучиш крачоли да мачкаш гроздето. Е, ще потърпим лишения. Важното е, братлета, има ли държавата желание да направи живота

¹ По-подробно за това вж. рецензията за романа на Г. Димитров-Гошкин в книгата: Въпроси и книги на социалистическия реализъм, 1960, стр. 21.

ни по-щастлив? Има ами! За какво отне на богатите грабените чифлици и фабрики? За какво строи тези заводи, за какво купува земеделски машини! Ако се сгреша нещо, ще се поправи грешката и пак ще го направи. Ама и ние трябва да й помогнем. Колкото по-й помагаме, толкова по-скоро ще дойде хубавото; колкото по-се дърпаме, толкова по-ще се забави.“

Тези мисли могат да се изтъкнат до известна степен като критерий за различния подход, за различния поглед на писателя към действителността, към държавата и партията, към ръководните институти. Докато в миналото писателят критически реалист има изцяло отрицателно отношение към господстващата класа и нейните институти — инструмент за подтискане на народа, сега той вижда, че нещата стоят точно обратното. В своето идейно-политическо развитие народните маси стоят по-назад от партията, от авангарда на обществото, който се грижи за по-скорошното и резултатно изграждане на щастлив живот за трудещите се. И писателят си поставя за цел да помогне със своето слово в тоя велик процес.

Естествено, че и той като редица други писатели ще изпита най-голямата трудност при изграждане образа на положителния герой, на този, който се е нагърбил с историческата задача да преоре народната нива, да преобърне пластовете. Авторът чувства, че такава задача в момента не му е по силите и като изразител на новото той взема чудака Вишо. Но цялата картина на селския живот, на бита, на колебанията и съмненията на селяните и в крайна сметка на победния ход на новото е нарисувана с присъщата на писателя картинност и живот, с познаване на селската душа, на природата, на живота. А това несъмнено води, както вече се изтъкна, до обогатяване на социалистическо-реалистичната ни литература и в стилово, и в жанрово отношение, и в отношение на неповторим почерк на отделната авторска индивидуалност, на всеки отделен талант.

От показаните вече характерни особености на литературата и по-специално на белетристиката от първото десетилетие след Девети септември — стремейт художествено да се осмисли историческият път на народа, който довежда до победата над експлоататорите, да се покажат най-характерните черти на новия живот, на новия човек — произтичат и някои специфични особености в областта на формата. В повечето от посочените произведения преобладава типичното в обрисовката на обстоятелствата и в характеристиката на героите, стремейт в тяхно лице да се предаде преди всичко същественото за дадена класа, съсловие и пр. Един поглед върху съветската литература от 20-те години ще ни покаже, че и там съществуват аналогични явления. Иначе не може и да бъде. Това са задачи, поставени от самия живот. И в произведенията на талантливите български писатели тези задачи намират своята реализация. Ние имаме всички основания да очакваме по-големи постижения, появата на произведения, в които, запазвайки мащабността на поставените идейно-художествени задачи, характерни за литературата от първото десетилетие на народната власт, писателите ще постигнат по-големи художествени завоевания, ще придадат една по-голяма индивидуализираност, плътност на художествените образи и в епичните класови битки, в делата на героите-типове ще се открият и ония повседневни житейски истини, които в крайна сметка са основата на живота. И тоя процес на „приземяване“, на „очовчаване“ на литературата действително се извършва в наши дни. Но това ни най-малко не ни дава основание да се отнасяме с пренебрежение към големите задачи, които писателите си поставяха през разглеждания период и които за съжаление до известна степен отпаднаха от вниманието им по-късно. Още по-малко имаме основание да премълчаваме успехите през този период, които са не само постижения на отделните автори, но на нашата литература, на нашата култура като цяло.

Аналогични с тях в белетристиката са и проблемите, успехите и недостатъците и в областта на драматургията и киносценария. През този период фактически за първи път методът на социалистическия реализъм завладя сцената с пиеси, които изведоха националния български театър и драматургия на високо идейно-художествено равнище, на равнище, каквото в другите литературни родове този метод бе достигнал много преди Девети. Особено големи са постиженията на О. Василев в пиесите „Тревога“, „Любов“ и „Щастие“, на К. Зидаров в „Царска милост“, на Л. Стрелков в „Разузнаване“. През този период се утвърждава фактически като литературен жанр киносценарият с такива творби като „Калин Орелът“ от О. Василев, „Утро над родината“ от К. Калчев, „Данка“ от Кр. Белев, „Песен за човека“ от Хр. Ганев, „Септемврийци“ от Анж. Вагенщайн, „Неспokoен път“ от Ст. Ц. Даскалов.

Напредък бележи и развитието на детската ни литература. Редом с изтъкнатите писатели в тази област от миналото, като Ран Босилек, Елин Пелин, Ангел Каралийчев, Д. Габе, К. Малина, ценни произведения за деца и юноши създадоха М. Марчевски, Ас. Босев, Л. Милева, Л. Станчев, Т. Харманджиев, Цв. Ангелов, Н. Зидаров. Наред с традиционните за детската литература от миналото образи те се стремят да разкрият в произведенията си революционната тематика, новото в живота на народа, на младежта със съвременни образи, конфликти, изразни средства. И това е може би една от най-отличителните черти на утвърждаването на социалистическия реализъм в тази област.

Посочените успехи в утвърждаването на социалистическия реализъм в националната българска литература след Петия конгрес на БКП, създадените художествени произведения в областта на всички видове и жанрове показват, че в своето развитие през този период българската литература е била в унисон с общото развитие на страната по пътя на социализма, на социалистическото строителство. И за литературата важат изцяло думите на др. Т. Живков, казани пред писателите през 1958 година: „Такива бяха основните линии на политиката на партията до Априлския пленум на ЦК на БКП — политика на строителство на социализма. Такива са те и след Априлския пленум. Следователно Априлският пленум на Централния комитет на партията не дойде да измени партийната политика и линия на строителство на социализма, тъй като те бяха правилни.“¹ За пораженията от култа към личността и за новото, което донесе Априлският пленум и в областта на литературата, ще се спрем по-нататък. Тук трябва категорично да се заяви, че не бива в никакъв случай целият тоя период от 1949 до 1956 г. да се отрича, както понякога това се прави голословно, без да се държи сметка за фактите. И през този период е жив и действа здравият организъм на блоговско-димитровската БКП с нейните десетилетни традиции на борба за чистотата на марксистко-ленинската идеология. Специално в областта на литературата редом с големия отряд пролетарски и антифашистки писатели, през този период израства цяло едно поколение млади творци, което се оформя идейно и художествено, проявява своя талант и възможности именно през тия години главно в руслото на социалистическо-реалистичната ни литература. Тук са и писатели, дошли от партизанските отреди, като Д. Методиев, Хр. Ганев, Д. Овадия; от затворите и лагерите, като Г. Джагаров, Д. Жотев; от бригадирското движение и от университетската скамейка — П. Пенев, П. Матев, Ив. Радоев, Ив. Давидков, Кл. Цачев, Л. Стефанова, Ст. Пенчева, В. Раковски, Н. Вълчев, О. Орлинов, Н. Зидаров, Цв. Ангелов, Ст. Дичев, Ц. Лачева, Ат. Наковски, Др. Асенов, Л. Станев, С. Северняк, М. Николов, С. Султанов, Н. Янков, Здр. Петров и др.

¹ Т. Живков, Изкуството, науката и културата в служба на народа, С., Български писател, т. 1, 1965, стр. 174—175.

Как литературната теория и критика направляват този процес на утвърждаване и развитие на социалистическия реализъм в българската литература, кои са успехите и слабостите на теоретичния фронт през този период, които дават отражение и върху самата творческа практика?

Наскоро след петия конгрес на БКП — на 19 и 24 януари 1949 г. в ЦК на БКП се провежда съвещание с писателски актив по повод подготовката на отчетно-изборното събрание на партийната организация при Съюза на писателите. Главната цел на съвещанието е получаването на информация за реалното положение на литературния фронт и въз основа на това набелязването на конкретни мерки и задачи за изпълнение решенията на конгреса и преди всичко осигуряване на всички необходими условия за развитието на българската литература по пътя на социалистическия реализъм. От висотата на тези задачи участниците в срещата преценяват както постигнатите успехи, така и недостатъците и отрицателните явления в литературния живот.

Характерен момент в почти всички изказвания на това съвещание е чувството за отговорност, което писателите комунисти носят за съдбата на цялата българска литература. От тези позиции председателят на Съюза на писателите Л. Стоянов преценява дейността на ръководството и на целия съюз. Той подчертава голямото внимание и разбиране, което срещат писателите в лицето на Г. Димитров. В този дух е изказването и на секретаря на съюза К. Зидаров, който между другото изтъква: „Може да се каже, че колкото повече се говори за усвояване социалистическия реализъм като метод при нашата творческа работа, толкова повече нашите писатели схващат, че писателският занаят не е вече лека работа и писателите трябва идеологично добре да се подковат и твърдо да залягат за своята маркс-ленинска просвета. Доколко постигат това, личи от техните писания.“ Както се вижда, става дума за отношението към социалистическия реализъм, към задачите, поставени от партията, не само на писателите комунисти, но на всички писатели.

И така, усвояването на социалистическия реализъм, отразяването на действителността от марксистко-ленински позиции с оглед социалистическото възпитание на българския народ става програмна задача за всички български автори. Този проблем заема централно място в работата на годишното отчетно събрание на Съюза на писателите през март 1949 г. В приветствието, подписано от председателя и секретаря на съюза Л. Стоянов и К. Зидаров до Г. Димитров, се казва: „Българските писатели, застанали здраво на позициите на народната демокрация и мира срещу империалистите и подпалвачите на нови войни, учейки се от опита на съветските писатели, обещава да работят още по-усилено за овладяване на мощното оръжие на марксистко-ленинското учение и на единствено правилния метод на социалистическия реализъм за по-тясно свързване с живота и труда на работническата класа и всички трудещи се и за създаване на високо художествени и дълбоко-реалистични произведения, в които да отразят правдиво и пълнокръвно формиращия се нов човек у нас и творческия ентусиазъм на целия народ под ръководството на героичната Българска комунистическа партия. Със средствата на нашето изкуство ние ще изпълним Вашите ценни указания за превъзпитанието на нашия народ в духа на социализма и ще съдействуваме с всичките си сили за изграждането на новото социалистическо общество у нас.“¹

И това обещание не е само един официален документ. Появилите се в близките години художествени произведения във всички родове и жанрове, в които се отразяват героичните борби на българския народ за национално и социално

¹ Литературен фронт, бр. 28, 12 март 1949.

освобождение, както и произведения за съвременния живот са истинският отговор на това обещание, дадено пред партията, пред Димитров!

Две са най-важните условия за успешното овладяване принципите на социалистическия реализъм — усвояването на марксистко-ленинската теория като дълбоко лично виждане и разбиране, чувствуване на света и тясната връзка с трудния народ, претворяване патоса на борбата и строителството в патос на литературата. Тук е насочено главното внимание на теорията и критиката през този период. От позициите на социалистическия реализъм вече се оценява творчеството на всички български писатели не в смисъл, че всички са усвоили вече този метод, а доколко в своето творчество се освобождават от буржоазните и дребнобуржоазните идейни и художествени наслоения от миналото и правят съзнателни усилия за овладяване на новия метод. Естествено и сега най-висока оценка критиката дава на ония произведения, в които има най-голямо единство между мироглед и метод, между субективните намерения на автора и обективната художествена реализация, като „Танго“ от Г. Караславов, „Втора рота“ от П. Вежинов, „МТС“ от А. Гуляшки и др. По повод книгата на Вежинов П. Зарев пише: „Разказите на Вежинов в сборника „Втора рота“, в които писателят отразява облика на освободителната Отечествена война и типичните черти на новия войник от нашата народнодемократична армия, представляват твърде радостно явление в литературата ни. Те свидетелствуват за онова дълбоко преустройство, което се извършва в развитието на нашите писатели по пътя на социалистическия реализъм.“¹ Както се вижда, критикът оценява новата книга на Вежинов преди всичко от гледна точка на художествения метод, и то не само у автора, а в литературния процес като цяло. От тази гледна точка се преценява и творчеството на онова поколение писатели, което започва своята дейност преди или по време на Втората световна война, поколение, което в своето болшинство стои на прогресивни граждански позиции, но в произведенията си плаща немалък данък на отминалото вече време. По тези проблеми в печата се разгръща голяма дискусия, в която вземат участие П. Данчев, П. Зарев, Ст. Каролев и др.

Особено голямо внимание критиката отделя на произведенията със съвременна тематика и проблематика. В кръга на тази тематика тогава влизат книгите за въоръжената борба против фашизма 1941—1944 г., Отечествена война и преди всичко бурно развиващия се живот в годините на народната власт. Проблемите на социалистическия реализъм, противоречията между мироглед и метод, между рационалното възприемане на новата действителност и художественото ѝ претворяване, при което се проявяват минали естетически принципи — всичко това е в центъра на вниманието на литературната критика, а и на самите творци в оценката на новите произведения на А. Гуляшки, Кр. Григоров, А. Каралийчев. В статията „Новият живот в разказите на Ангел Каралийчев“ С. Султанов прави следните наблюдения: „Отразяването на новия живот във високо художествени произведения е свързано с редица трудности. На първо място преодоляването на известни недостатъци в начина на отразяване на действителността. Ангел Каралийчев изобразява новото в съвременния живот все още недостатъчно задълбочено и реалистично.“² Още по-конкретен в разкриване на трудностите при отразяване на новия живот от позициите на социалистическия реализъм е Н. Янков в рецензията за разказите на Кр. Григоров „Председателят на селсъвета“: „Крум Григоров спира вниманието си на редица съществени моменти от тази сложна и многообразна борба за социалистическо преустройство на селото. Тези разкази го утвърдиха като един от най-продуктивните белетристи на нашето съвременно село, но в тях изпъкват и неговите най-характерни сла-

¹ Септември, кн. 2, 1949, стр. 115.

² Пак там, стр. 149.

бости и недостатъци като разказвач. Общото впечатление от разказите му със съвременна тематика е, че писателят се плъзга предимно по външното разкриване на събитията и случките, не се задълбочава в тяхната същност, не навлиза по-дълбоко в преживяванията на своите герои. Твърде често той опростява и обединява богатството на днешната селска действителност, на сложната и непримирима борба в нея, изпуска съществени нейни страни, омаловажава или направо прескача трудностите, идеализира постиженията.¹

За честта на българските писатели трябва да се каже, че още тогава те разбират трудността при усвояването на социалистическия реализъм, особено при отразяването на бързо изменящата се съвременна действителност, разбират, че това не е еднократен формален акт, а е свързано с цялостното идеологическо, духовно, творческо преустройство на твореца. Те си дават сметка, че в този сложен процес ще се допуснат немалко грешки и слабости, но тези слабости не бива в никакъв случай да се приписват на новия художествен метод, а, напротив — те произтичат от неумението още да се владее този метод. От изключителна важност в това отношение са мислите на П. Вежинов, изказани в неговата статия „Към творческо овладяване на тематиката“, написана по повод романа на А. Гуляшки „МТС“. „Схематизмът може да се прояви и в произведенията на писател, чист от всякакви буржоазни влияния — заявява Вежинов. — Все пак може ясно да се каже, че схематизмът е чужд на метода на социалистическия реализъм, коренно противоположен на него и отделните явления на схематизъм у писателите на социалистическия реализъм говорят за грешка в овладяването на метода от страна на отделните писатели, а не за недостатък на метода. Обратно, схематизмът е качество, типично за буржоазната литература, идеалистичните и метафизичните методи на която, почиващи на идеалистични и метафизични мирогледи, не признават нито истинската богата и разностранна причинност, нито произхождащото от нея развитие.“²

Обществената и литературната практика учи българските писатели, а това е генерален извод и от развитието на съветската литература преди това, че новаторството, идейно-естетическото богатство и многообразие на литературата трябва да се търсят в нашия век преди всичко по линията на социалистическия реализъм, на правдивото и реалистично отразяване на богатството на самия живот, а не по линия на модернистичните направления, които абсолютизират, схематизират една или друга особеност, черта на действителността, на самото изкуство.

Упадъчните модернистични, декадентски течения и школи са противоположни както на новото социалистическо-реалистично изкуство, така и на самата нова действителност. Ето защо една от основните закономерности в развитието на литературите на социалистическите страни е постепенното замиране на модернистичните направления, преход на писателите, повлияни от тях, на позициите на социалистическия реализъм или пълно замиране, творческо безсилие да отговорят на новите задачи, които животът и литературата поставят.

Тази закономерност за съветската литература е разкрита в редица изследвания на Л. Тимофеев, А. Метченко, Б. Сучков, В. Шчербина, В. Перцов и др. По тези въпроси специален доклад на Шести международен конгрес на славистите в Прага изнесе Д. Благой. Този доклад като статия бе публикуван и у нас

¹ Септември, кн. 3, 1951, стр. 185

² Пак там кн. 4, 1951, стр. 165, к. м.—В. К.

във в. „Литературен фронт“ (14 ноември 1968). Показателно в това отношение е и стихотворението шегата на Н. Лилиев, публикувано посмъртно, където във формата на шеговит разговор видният поет изповядва доста горчиви истини:

Другари, толкоз се вълнувам,
че аз, повярвайте, не чувам
какво ми казвате сега —
дали вий искате от мене
наистина стихотворение
или това е на шегата.

Но съгласете се, не трябва,
когато се изпича хлябът,
формалистични писмена,
когато в Тракия безкрайна
запяват първите комбайни
и падат златните зърна...

Когато в родните простори
пшеницата дори говори
за мир, за смърт на всяко зло...
Не, по-добре да видим как да
приемем днес Ламар и Магда
в най-новото им облекло.

И да си кажем утешени
пред жетвите благословени:
— Честита нашата страна!
Тя утре с вяра ще намери
и Божидара и Валерий,
и много други имена!

1950 г.¹

Спирайки се на същия тоя проблем — за умъртвяващата сила на упадъчните школи в изкуството, — Н. Фурнаджиев писа по повод 75-годишнината на Н. Лилиев: „Безспорно е обаче, че не бива да се пропускат пораженията на символизма върху неговото творчество, който го отдалечава от действителността и го водеше много пъти към абстракция, към болезнени и кошмарни видения, към философията на безизходността и песимизма. Не тези тенденции ли, които не са второстепенни, пресякоха така преждевременно неговото по-нататъшно развитие?“²

Ето защо борбата на българските писатели и по-специално на литературната критика против проявите на модернистичните декадентски течения в каквато и да било степен след Девети септември бе борба преди всичко за творческата свобода на писателите, борба за даване простор на техните истински таланти и възможности, несковавани от идеологическите и естетически канони и догми на декадентството. От такава гледна точка критиката преценява творчеството на писатели като В. Петров, Б. Божилов, Н. Стефанова и др. Друг е въпросът, както ще видим, доколко правилната методологическа позиция се отстоява последователно в непосредствената критична оценка. Важното е в случая, че от тия правилни методологически позиции критиката си поставя за главна задача „да ръководи литературното развитие по пътя на социалистическия реализъм“, както пише П. Зарев в проблемната статия „Задачи на литературната ни критика“. Важно е да се подчертае също, че борбата срещу влиянията на упадъчните модернистични течения е съчетана с остра критика на натуралистичните тенденции в творчеството на отделни автори. „Не са малко случаите — заявява Зарев в посочената статия, — когато автори, които се стремят към идейно-действено

¹ Литературен фронт, бр. 41, 13 октомври 1960.

² Народна култура, бр. 24, 11 юни 1960.

художествено творчество, което цели социалистическото възпитание на читателите, което разкрива изобразяваната действителност от прогресивно, дори комунистическо гледище (Иван Мартинов например), не могат да се освободят от емпирическото и понякога натуралистично-описателно възпроизвеждане на действителността.¹ От тая позиция Зарев остро критикува апологетичната статия на Ст. Каракостов за творчеството на Крум Пенев, в която не се държи сметка за спецификата, за художественото майсторство на литературните произведения. „Такава критика не подпомага, а спъва развитието на нашата литература. Тя създава у писателите опасни илюзии на самоуспокояване.“²

В оценката на художествените произведения критиката отделя вече главно внимание не толкова върху политическата позиция на автора — до известна степен това е вече изминат етап за българските творци, болшинството от тях съзнателно се стреми към усвояване на марксистко-ленинската теория, — главният проблем е доколко художествено, с метода на социалистическия реализъм се отразява животът. Така проблемът за партийността се обединява с проблема за жизнената и художествена правда в литературата, с проблема за народността. Партийността се разглежда вече като естетическа категория. Тези проблеми са в центъра на вниманието и на П. Зарев в статията „За партийността в литературата“. Като отбелязва, че социалистическият идеал става всенароден идеал, което води до сливане на партийността с народността в социалистическата литература, авторът разкрива обективния характер на комунистическата партийност, нейната специфична художествена изява: „Но партийността днес идва и от самата действителност. Партийността не е само тенденциозност или идеен подстъп на писателя към действителността. Тя е и в образа на новия човек, в неговата психология, в творческото съревнование при стремежа за изграждане на социализма.“³

На прегледите на годишните продукции, които се правят в Съюза на писателите, с всяка измината година все по-малко пред докладчиците са произведенията, в които съзнателно или несъзнателно от страна на авторите е проведена чужда на марксизма-ленинизма идейност. Нещо повече, преодоляват се и сериозните противоречия между мироглед и художествен метод, които се наблюдават дори у автори комунисти, непосредствено след Девети септември. Спирайки се на тоя въпрос в доклада за романа през 1953 г., П. Данчев заявява: „Укрепна идейно цялата ни литература. Укрепнах идеята нейните представители. Спомнете си развитието, което претърпяха отделни наши видни белетристи и вие ще разберете колко далеч сме отишли напред. Спомнете си развитието на Андрей Гуляшки от „Стъпки в снега“ и „Новолуние“ до „МТ станция“ и „Село Ведрово“, развитието на Димитър Димов от „Поручик Бенц“ и „Осъдени души“ към „Тютюн“, на Павел Вежинов от „Синия залез“ към военните му повести и „Сухата равнина“, възходящото развитие на белетристи като Павел Спасов и Боян Болгар и др.“⁴

И писатели, и критици са единодушни в оценките си за това, че българската литература като цяло се оформя като единна социалистическа литература, че неин основен метод е методът на социалистическия реализъм. След Съветския съюз България е първата страна, в която в национален мащаб тоя метод се утвърждава и дава своите богати плодове. И това е една от най-характерните особености на идеологическото, на литературното развитие в нашата страна. То става възможно благодарение на успешното строи-

¹ Ново време, кн. 2, 1949, стр. 164.

² Пак там, стр. 166.

³ Литературен фронт, бр. 28, 12 март 1949.

⁴ Цитирам по доклада на обсъждането, стр. 27.

телство на социализма у нас, благодарение на последователната и непримирима борба на БКП срещу вражеската идеология, благодарение на реалистичните и специално на социалистическо-реалистичните традиции в българската литература. Решаваща роля в този процес изиграва опитът на съветската литература.

Ето как тези проблеми се разглеждат в доклада на П. Вежинов за развитието на романа през 1954 г.: „Много сериозно качество не само на миналогодишната продукция, но изобщо на нашата литература е нейният плътен реалистичен тон. Здравите реалистични традиции от миналото позволиха на българските писатели по-лесно да усвоят основните принципи на социалистическия реализъм. Може смело да се каже, че на нашата литература сега са вече чужди влиянията на буржоазната формалистична литература, че тя е здраво стъпила на краката си. Много ценно качество на разглежданите книги е техният народностен характер. Изобщо нашата литература е близка по дух на народния читател и е понятна и разбираема за него. От друга страна, писателите успешно описват хора от народа, защото съдбата на народа е неразривно свързана с тяхната лична съдба. Особено гъсто са наситени с народностен дух романите на Талев, Григоров, Даскалов и др., които успешно описват народния живот.“¹

Централно място в тези обсъждания на годишните продукции в отделните литературни родове, както и в цялостната литературно-критична дейност заемат проблемите на художественото майсторство от позициите на марксистко-ленинската естетика. В изказването си по доклада на П. Вежинов Д. Талев разкрива по следния начин основната идея на своя роман „Преспанските камбани“: „Основната идея в моя роман „Преспанските камбани“ и в другите мои нови книги е да изобрази с подходящи средства народа, да покаже как той надвива и променя своята незавидна участ, как се движи към един по-хубав живот — бавно, мъчително в ония тъмни времена, с големи страдания и жертви, как се бори за свобода и щастие.“ И като се спира на образа на Султана, един от носителите на това народностно начало, Талев продължава: „Властна е тя, тиранична и сурова до жестокост, но тя е и носителка на големи, здрави нравствени сили — същите, които спасиха от гибел народа ни през вековното робство.“ Но писателят не идеализира своите герои. Той иска да остане верен преди всичко на историческата, на житейската правда. И затова Султана, както казва авторът, „която воюва дори с бога в защита на своите разбирания за чест и нравственост, е жив човек и със своите добродетели, и със своите недостатъци. . .“ От принципиална важност е следната мисъл на Талев в това изказване: „Честният труженик не ще забрави никога първия закон в метода на социалистическия реализъм: истината за живота.“²

Ето така и писателят комунист Георги Караславов, който още преди Девети септември създава едни от най-ярките произведения на социалистическия реализъм в българската белетристика, и безпартийният писател Димитър Талев, който намира своя истински път в литературата едва след народната победа, създават своите нови произведения, които ще останат в златния фонд на българската литература през годините на народната власт, ръководейки се съзнателно от принципите на социалистическия реализъм, обогатявайки системата на този метод с богатите си жизнени впечатления, с оригиналността на своя талант. И това е една закономерност за цялата българска литература през този период. „Това решаващо обстоятелство — заявява на същото обсъждане Минко Николов, — че българските писатели в своята съвкупност — партийни и безпартийни — възприеха честно политиката на БКП и искат с творчеството си да подпомагат тази поли-

¹ Цитирам по доклада на обсъждането, стр. 16.

² Цитирам по стенограмата от обсъждането, стр. 3 и 4.

тика, дава своите резултати. Днес социалистическият реализъм не е метод, към който се стреми само една група автори, както в миналото. Днес той става метод на цялата ни национална литература. На неговите позиции се сплотяват писатели с различна творческа и политическа съдба в миналото, с разни възможности, интереси и култура. А това е гаранция за по-голямо разнообразие на търсенията и на темите, на стиловете и индивидуалностите.¹

При това положение, когато социалистическият реализъм се приема като най-правилен и плодотворен творчески метод от всички теоретици и творци (друг е въпросът, доколко цялостно този метод е усвоен и се прилага в творчеството от всички писатели), изключително значение придобива проблемът как се разбира идейно-естетическата същност на този метод. Защото това разбиране не е вече дело на отделен теоретик, то не засяга само творчеството на единици или група писатели, както в миналото. От същността на това разбиране до голяма степен зависи накъде се насочва развитието на целокупната българска литература!

СOLIDНА ОСНОВА ЗА ПРАВИЛНОТО РАЗБИРАНЕ И РЕШЕНИЕ НА ТОЯ ПРОБЛЕМ СА ИЗКАЗВАНИЯТА НА Г. ДИМИТРОВ ПО ВЪПРОСИТЕ НА ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО И НЕГОВОТО ЛИЧНО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ТВОРЦИТЕ. ЕТО КАК ОПРЕДЕЛЯ ТОЙ ОТНОШЕНИЕТО НА ПАРТИЯТА КЪМ ПЪРВОСТЕПЕННИТЕ ЗАДАЧИ, КОИТО ТРЯБВА ДА РЕШАВА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ИЗКУСТВО, И СЪЩЕВРЕМЕННО КАКВО ПРОНИКНОВЕНИЕ В РАЗБИРАНЕТО НА СПЕЦИФИКАТА НА ИЗКУСТВОТО, НА НЕГОВОТО ОТЛИЧИЕ ОТ ДРУГИТЕ ЧАСТИ НА ОБЩОПРОЛЕТАРСКОТО ДЕЛО: „Ние отдаваме много голямо значение на изобразяването новия тип младежи в строителните бригади, новия тип работници-ударници, въобще изобразяването на този трудов подем, който залива цялата страна. Ние отдаваме голямо значение да се изпълти борческият подвиг на партизаните в борбата им срещу фашизма до Девети септември и на бойците в Отечествената война след това. Това обаче не означава да не рисуваме картини, пейзажи от природата и да не даваме изображения, които доставят истинска наслада, развиват любов към природата и към животвориващия благодатен труд. Всичко това трябва по моему да се съчетае в общата съкровищница за издигане на изкуството в служба на нашата нация като един от факторите, който възпитава и дава тласък напред на всичко честно и доблестно.“² Тези мисли за идейната същност на новото социалистическо изкуство и за специфичното място и роля, което то има за естетическото и социалистическо възпитание на българския народ, а оттам и за пътищата, начините и средствата за постигане на тази цел, Димитров развива и при посещение изложбата на художника Георги Павлов. За съжаление информацията за това посещение е твърде оскъдна, но и тя дава възможност да се почувствува любовта на Димитров към изкуството, усета му за същността на естетичното, за богатите и разнообразни форми на неговата изява.Необходимо е художникът да има свой стил“ — подчертава в разговора Димитров. Или общата оценка за живописиста: „От живописиста проличава културният лик на един народ.“³

ЕДИНСТВО В ИДЕЙНО-ЕСТЕТИЧЕСКИТЕ ПОЗИЦИИ И БОГАТСТВО И МНОГООБРАЗИЕ НА СТИЛОВЕТЕ, НА ФОРМИТЕ, НА СРЕДСТВАТА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКО-РЕАЛИСТИЧНОТО ИЗКУСТВО — това е изводът, който може и трябва да се направи и от оценката на Г. Димитров за Христо Смирненски, за неговото родство с Маяковски: „Смело може да се каже, че по своя талант и по характера на своето борческо литературно творчество Смирненски е нашият български Маяковски.“⁴ Не само за специалистите, но и за обикновените читатели е явна огромната разлика в стила, в лич-

¹ Цитирам по стенограма от обсъждането, стр. 10—11.

² Г. Димитров, За литературата, изкуството, културата, стр. 59—60.

³ Работническо дело, 20 февруари 1947.

⁴ Пак там, бр. 233, 3 октомври 1948

ния почерк, езиковите средства и пр. в творчеството на двамата велики поети. Това е ставало причина, когато се говори за влиянието или за родството на Маяковски с българските поети, паралелът Смирненски—Маяковски да отсъства. Върху тоя проблем се спира в своята книга за Маяковски още през 1940 г. Т. Павлов. И ето сега творчеството на Маяковски и творчеството на Смирненски се сочи за пример на българските творци — пример на явна и беззаветна служба на партията, на великите идеи на комунизма чрез литературата, чрез високохудожественото поетично творчество на двама тъй различни по стил поети!

Доколко тези мъдри указания на Димитров се разбират, разработват и утвърждават в самата творческа практика?

Макар че през разглеждания период — 1949—1955 г. — не е преодоляно разбирането за литературния исторически процес като борба на реализма с антиреализма, в конкретните теоретични и литературно-критични оценки срещаме много верни наблюдения за естетическата същност на социалистическия реализъм, за неговото отношение към другите художествени методи, за традициите и новаторската същност на този метод и др. Голям интерес в това отношение представлява докладът на Т. Павлов за 50-годишнината на Христо Радевски. Самият богат жизнен и творчески път на поета — един от най-видните представители на партийната лирика у нас, дава възможност за поставянето и решаването на посочените по-горе проблеми. Тук Павлов изтъква качествената разлика между социалистическия реализъм и миналите художествени методи, имайки предвид цялостното отношение на поета към действителността: „Преди всичко характерно е за Христо Радевски като литературен творец и политически боец, че той не станало нито сантиментално-романтичен певец на селските идилии, нито натуралист-битописател на мизерията и трагедията на нашето село в годините на фашистката диктатура. Дошъл от село, той бързо, решително и веднъж завинаги се сраства с града, с неговите класово партийни борби и развитие и „страда и се бори“ в него като в своя „родна среда“.¹

Не е трудно да се разбере, че в случая Павлов има предвид различието на социалистическия реализъм от пасивния романтизъм, от натурализма, а в известен смисъл и от критическия реализъм. Но подчертавайки новаторския характер, преимуществата на социалистическия реализъм по отношение на другите художествени методи, Т. Павлов развива и своето научно разбиране, което той отстоява още отпреди Девети септември, за традициите и приемствеността в създаването на новата литература: „Когато от фашисткия затвор бяха изпратени до „Наковалня“ някои възторжени статии-очерци за Димитър Благоев, Гео Милев, Цанко Церковски и Сергей Румянцев, те, макар и да съдържаха необходимите критически бележки, решително не се понравиха на тогавашните сектанти в партията, но Димитър Полянов ги напечата, както бяха напечатани по-късно в редактирания фактически от Христо Радевски седмичник „РЛФ“ очеркът за Г. Кирков и някои статии против левосектантските атаки срещу септемврийския роман на Орлин Василев „Бялата пътека“... Нужно беше също да се върви смело и последователно докрай по пътя на социалистическия реализъм и същевременно да не се подценява, а да се утвърждава и творчески да се развива по-нататък литературното положително наследство на Каравелов и Вазов, Яворов и Славейковците, Елин Пелин и Антон Страшимиров.“²

Тоя широк поглед за националното литературно наследство, чието богатство усвоява и развива съвременната социалистическо-реалистична литература, кара самия Павлов, като критикува формално-естетския подход, проявен от някои критици при оценката на поезията на Радевски, да коригира и известни свои

¹ Т. Павлов, Избрани произведения, Изд. БАН, т. 7, 1964, стр. 296.

² Пак там, стр. 297—298.

оценки за поемата на Радевски „Мечта“. „Нима тези критици наистина не чувствуват тук духа на Вл. Маяковски? Нима те наистина мислят, че да се мечтае е престъпно, както за съжаление и пишешият тези редове преди Девети септември по едно време беше склонен да мисли така? Нима не трябва ние всички да помним забележителните думи на Ленин за двата вида мечти? А Радевски с цялото си творчество и с целия си борчески партиен живот доказва и показва, че неговата мечта не го е връщала назад, а го е водила напред и все напред.“¹

Ясно е, че става дума не само за съдържанието на творбата и за нейната оценка, а за отношението към романтичната форма на художествено обобщение, именно като самостоятелна форма на художествено обобщение в изкуството на социалистическия реализъм, а не само за отделни елементи на революционна романтика, както дотогава е прието. Нещата още не са назовани с истинските имена, но тяхната същина е доловена вярно. Социалистическият реализъм не може и не бива да се ограничава само с изразните форми, принципи и средства на реализма. Писателите социалистически реалисти наследяват и развиват художествените завоевания и на другите художествени методи от миналото. Реализмът не бива да се отъждествява с реалистичността, с художествената правда в изкуството!

В този дух са и мислите, които Александър Обретенков развива в статията „Буржоазна и социалистическа култура“. Спирайки се на същността на социалистическото изкуство, авторът пише: „Социалистическият реализъм е качествено ново изкуство, нова степен в развитието на изкуството на човечеството, нов начин на художествено усвояване на света.“ И този нов начин на художествено усвояване на света не се ограничава само с принципите, изразните средства на реализма, с неговия начин на художествено обобщение, за който е най-характерно индивидуализиране на явленията и характеристиките на героите във формите на самия живот: „Неговият реализъм е същевременно и най-висш, революционен романтизъм. Романтизмът на социалистическото изкуство не е никаква украса към неговия реализъм. Той не е никакъв допълнителен колорит към неговата същност. Романтизмът е една от съществените черти на изкуството на социалистическия реализъм. Реализмът и революционният романтизъм са споени у него в едно неделимо цяло. Общата основа и на двете тия начала на социалистическото изкуство е дълбокото разбиране и правдивото отразяване на действителността.“² Както се вижда, авторът още не е стигнал до разбирането за различни форми на художествено обобщение в изкуството на социалистическия реализъм. Важното е обаче, че той не ограничава възможностите на този метод само с изразните средства, форми и принципи на реализма.

Самата художествена практика — създаването на новата социалистическо-реалистична литература, като литература, обхващаща всички сектори на живота, включваща усилията на целия писателски колектив, кара теоретичните и критичните да уточняват своето разбиране за същността на творческия метод. В първите години след Девети септември като главен критерий при определяне на социалистическия реализъм, на неговото отличие от критическия реализъм се взема критичното или утвърждаващо отношение на писателя към действителността. Но след разгрома на опозицията, след утвърждаване ръководната роля на партията във всички сектори на живота става ясно, че на литературата на социалистическия реализъм принадлежи правото и задължението не само да утвърждава новото, революционното в живота, но и да бичува всичко, което пречи за утвърждаването, за победата на това ново, става ясно, че и литературата на критическия реализъм има своите възвишени идеали, а и новата литература трябва да

¹ Т. Павлов, Избрани произведения, Изд. БАН, т. 7, 1964, стр. 301—302.

² Изкуство, кн. 1, г. 5, 1949, стр. 74.

притежава критическо начало не само като отделен елемент в произведенията, но като специални жанрове в изкуството — сатира, гротеска, карикатура. Още през 1947 г. Г. Димитров предупреждава: „Трябва да се гори с нагорещено желязо онова, което ние имаме на някои места, дето наши отговорни хора са се превърнали, както аз забелязах и друг път, на губернатори и велможи по отношение на населението, по отношение на окръжаващите ги. Забравили са, че излизат от народа, че довчера са работили с другите работници и селяни. Сега станал кмет, станал началник, станал депутат и вирнал нос.“¹

Както се вижда, става дума не за отрицателни явления и личности, открито враждебни на социализма, а за „вътрешни“, „нови“, „наши“ отрицателни герои и явления, които не друг, а преди всичко комунистическата партия, социалистическо-реалистичната литература трябва да критикуват, да бичуват. Известно е каква висока оценка от политическа гледна точка дава В. Ленин на сатиричното произведение на Маяковски „Вечно заседаващите“ за това, че в него са осмислили комунистите-бюрократи! Таква сатирични произведения се появяват и в нашата нова литература. Оформя се цяла група автори сатирици и хумористи — Св. Минков, Челкаш, Р. Ралин, П. Незнакомов, Б. Банов и др. Голям дял от творчеството на Хр. Радевски след Девети е посветен също на сатирата, предимно на баснята. Явно е, че се нуждае едно уточняване най-малко на разбирането за утвърждаващото и критическо начало в социалистическия реализъм и другите художествени методи. И това най-напред чувствуват самите писатели. В статията „Да създадем литература, достойна за Димитровска България“ Радевски пише: „Трябва да се подчертае, че методът на социалистическия реализъм съвсем не отрича критиката на обществените недъзи. Напротив — тази критика е една от неговите съществени черти. Новият положителен герой — героят на социалистическия реализъм — утвърждава новия живот именно в борба срещу старото, в безпоощадна критика срещу отживелиците, които пречат на растежа на новото.“²

Подобни разбирания дават възможност да се отхвърли теорията за безконфликтността на социалистическо-реалистичната литература, да се определят по-конкретно задачите пред писателите при новите условия, да се стигне до едно по-задълбочено и вярно разбиране на същността на социалистическия реализъм.

Възкръсват за живот или изникват отново цели жанрове в литературата ни. Такъв е случаят с бурното развитие на романа-епопея. За литературната теория и критика не остават скрити тия вътрешни структурни изменения в литературата ни, това развитие на отделните родове, жанрове. В първите години след Девети естествено най-голямо развитие имат малките форми — стихотворението, агитката, баснята, очеркът, разказът. Това налагат задачите на времето, необходимостта от бързото реагиране на събитията. „Времето налага малките форми както в областта на поезията, така и в областта на музиката — пише Кр. Кулявков в статията „Културните задачи на времето“ — „Те ще трябва да залеят страната и да внедрят в съзнанието на масите величието на онова дело, на което те самите са творци. С други думи — чрез малките форми да създадем големи творби.“³ И това развитие предимно на малките литературни форми не е свързано само с възможността по време те да бъдат създадени. Големите епични произведения изискват много по-цялостно художествено осмисляне на всички процеси в живота. Ето защо развитието на малките форми се схваща като етап, като необходим степен от развитието на литературния процес: „Трябва да живеем с гордото съзнание, че помагаме на народа в борбата му да създаде условия за бъдещо голямо творчество. Ние днес разчистваме пътя за бъдеща худо-

¹ Г. Димитров, За литературата, изкуството и културата, стр. 94—95.

² Литературен фронт, бр. 32, 9 април 1949.

³ Съвременник, кн. 1, г. 1, 1945, стр. 33.

жествена дейност... Агитката, лозунгът, песента, репортажите — сполучени, ударни, смели — ще действуват в широчина“ — заявява Г. Цанев в статията „Ударни задачи“, поместена на уводно място в брой шести на „Литературен фронт“ от 5 ноември 1944 г.

И когато в условията на мирния творчески труд се появяват първите по-значителни произведения, в които се дава едно по-цялостно художествено обобщение на събитията, на човешките съдби, критиката разкрива и новаторския характер на тия произведения в областта на формата, на жанра. Така Ст. Каролев прави следните изводи в рецензията си за романа на Д. Методиев „Димитровско племе“: „Неговият роман е напълно естествено явление в процеса на жанровото обогатяване на нашата литература, определящо се от сложните и разнообразни идейно-художествени проблеми, които стоят пред писателите.“¹ Това утвърждаване на по-голямата епична форма дори в поезията се отбелязва и в критиките и рецензиите за поемите „Марица“ от Ламар, „От Ялово до Воронеж“ от Марангозов, „Поколение“ от Т. Харманджиев, „Славовица“ от М. Ягдов и др.

Успехите на българските писатели в овладяването на социалистическия реализъм, в конкретно-историческото отразяване на действителността в нейното революционно развитие от позициите на марксизма-ленинизма дават възможност да се разкрият редица черти и характерни особености от живота на българския народ и преди всичко от неговия борчески характер в миналото, да се покажат и ония изменения в бит, в психика, в национален характер, които настъпват с утвърждаване на социалистическия начин на живот. Заслужава да се отбележи една закономерност в руската, българската и навярно и в другите национални пролетарски и социалистически литератури. В ранния етап на пролетарското революционно движение в социалистическата литература преобладават общочовешките интернационални моменти, които дават отражение не само върху съдържанието, но и върху формата на тази литература. Ярък пример в това отношение е поезията на Д. Полянов в края на миналия, началото на нашия век. Колкото повече социалистическите идеи навлизат сред широките народни маси, стават израз на възжеланията на тия маси, толкова по-определено национален облик придобива и социалистическата литература. Достатъчно е да посочим пролетарската и антифашистка литература у нас от 30-те години, за да се убедим в това. С победата на социалистическата революция националните литератури като цяло сякаш отново минават тези два етапа. И в съветската литература и в българската литература в първите години след победата на тази революция преобладава революционноромантичната форма на художествено обобщение и на преден план са общите, интернационалните черти на събитията и човешките характери. Колкото повече социализмът се утвърждава като форма на обществените и лични отношения, като бит, като ежедневие на народа, колкото повече марксистко-ленинската идеология става мировъзрение на широките народни маси, толкова по-ярко се проявява националният облик, националната форма на новата социалистическо-реалистична литература. Проблемът за националния характер на българския комунист — борец и строител, не е вече само теоретичен проблем. Това е една от най-значителните творчески задачи, които стоят за разрешение пред самите писатели. Защото невъзможно е конкретно-историческото отразяване на действителността без познаване на най-главното в тая действителност — как общите закономерности на борбата и строителството намират конкретна изява в България с оглед традициите и специфичните особености на нашата страна, на революционното движение и на самата литература в нея.

¹ Септември, кн. 2, 1952.

Правилната постановка за решаването на тия проблеми се съдържа в теоретическите възгледи и в самата революционна практика на Г. Димитров като конкретно приложение и развитие на марксизма-ленинизма. Неговата реч на Лайпцигския процес е образец на марксистко-ленинското разбиране на интернационализма и на социалистическия патриотизъм. Създаването на Отечествения фронт, изграждането на народната демокрация като форма на пролетарската диктатура, откриването на ТКЗС като своеобразен път за колективизиране на селското стопанство са не само правилно теоретично решение на тия проблеми, не само въпрос на формата, на националната специфика на новия живот, но засягат самата същност на тоя живот. И развитието на социалистическо-реалистичната литература като правдиво отражение на тоя живот не може да не се намира в зависимост от теоретическото и политическото решение на тези проблеми. Борбата против космополитизма, както и против шовинизма и националния нихилизъм, която водят КПСС, БКП и другите братски комунистически и работнически партии, е борба, имаща пряко отношение към художественото творчество.

Ето тук — в правилната димитровска политика на БКП — трябва да се търси първоизточникът на мощния гласък в развитието на социалистическия реализъм в българската литература. Но в речите и статиите на Г. Димитров след Девети септември особено от последните години на живота му особено място се отделя на проблема на националната гордост на новоформиращата се социалистическа българска нация. Като червена нишка тази мисъл пронизва доклада на Димитров пред Петия конгрес на партията. От тази гледна точка той оценява приноса на българския народ за победата на социализма. „И ние има за какво да се гордеем“ — тези думи от речта на Г. Димитров по случай юбилея на заслужилата артистка Адриана Будевска от 20 февруари 1949 г. са истински девиз на знамето на новия социалистически патриотизъм на българския народ, на българската литература. „Трябва да се развива, да се задълбочава в душата, в сърцата на народа и неговата младеж вяра в силите на работническата класа, на селянина, вяра в силите на нашия народ.“¹ Тези указания имат пряко отношение не само към пропагандата и агитацията, а и към художественото творчество.

Но успехите на българските писатели в най-значителните произведения през този период при отразяване на националния облик — характери, бит, пейзаж и пр. на действителността — не бива да се разглеждат само като потвърждение и резултат, като илюстрация на правилните партийни становища и решения по тези проблеми. Завоеванията на българските писатели са съществен творчески принос в самото решаване на тези проблеми. Фактът, че само благодарение на последователната и безкомпромисна борба на БКП българският народ намира верния и спасителен път в своето развитие и тоя път го извежда в челните редици на борците за мир и социализъм, за световен прогрес, като творците по новому да преосмислят както историческото минало, така и настоящето, да затрепти у тях с още по-голяма сила чувството на национална гордост. Борбата за тържеството на социализма се долавя и разбира вече не само като борба за тържеството на една общочовешка хуманна доктрина, но и като борба за спасението и възвеличаването на българския народ, на българското отечество. Такова е стихотворението на Г. Джагаров от първата му книга „Моите песни“ — „Към родината“:

До хладната стена едва-едва
гърдите дишат. Няма въздух. Душно.
Родино,

¹ Г. Димитров За литературата, изкуството, културата, стр. 90.

последният ми дъх да е това,
но нека само твоят вятър шушне.

Социалистическият патриотизъм, родината става една от основните теми на литературата ни. Почти няма поет, който да не е посветил на тази тема едни от най-вълнуващите си произведения. При това проблемът за националния характер, за националните традиции се решава в един много по-широк аспект. Отделяйки най-голямо внимание на революционното ядро в тях, творците си дават сметка за цялата съвкупност от условия, в които се формира българската нация такава, каквато е сега. На тази тема П. Матев написа едно от най-хубавите си стихотворения „При тати“:

Запустяло е. Няма живот.
Само камъни бели и тръни.
Висне облачен сив небосвод.
Накъдето очи да обърна,
все е пусто... Къде си ти, тате,
у дома да си идем, стани!
Па да дойдат роднини, познати
с ямурлуци, с навуша, с камии.
И шигулката, дето мълчи,
толкоз време с отпуснати корди,
да запее как водил Момчил
по балкани хайдутите горди...
Мой добър и мой беден баша,
ти премина живота нелесно.
Аз наследство от тебе не ща —
мен ми стигат юнашките песни...

Какъв е обликът на съвременния българин, какви промени са настъпили в характера на отделните представители на различните класи и съсловия през тия исторически години? — Това са въпроси, които и в теоретически и в творчески аспект вълнуват българските писатели. Въз основа на своя собствен творчески опит и от анализа на произведения като „Обикновени хора“ от Г. Караславов, „Железният светилник“ от Д. Талев, „Сухата равнина“ от П. Вежинов, „Империя на глада“ от Св. Минков, „Хлябът на хората“ от П. Спасов, „Край Марица“ от Ем. Коралов и др. Андрей Гуляшки прави следните обобщения и изводи в доклада, изнесен в Съюза на българските писатели при обсъждане белетристиката за 1952 година: „Основният закон на социалистическия реализъм се състои в правдивото изображение на действителността в нейното революционно развитие. А правда в изобразяването не може да се получи, ако авторите имат ограничени жизнени наблюдения, оскъден запас от непосредствени и дълбоки впечатления за живота на народа... За да се пише правдиво за живота на народа, нужно е писателят да обича с всяка клетчица от сърцето си своя народ, нужно е той да има всеостранни познания и широки наблюдения за неговия бит, прояви, идеали и интереси.¹

От тези позиции и изисквания критиката подлага на доста рязка преценка някои произведения на „производствена“ тематика, в които не хората, а технологията, производственият процес са в центъра на вниманието на писателите — „Завод 17“ от Н. Маринов (1951), „Светлини“ от В. Геновска (1950), „Младост“ от Ив. Мартинов (1955).

Наред с големите успехи — създаването на произведения във всички родове, които бележат нов етап в развитието на българската литература, много от които получават признание и популярност и в чужбина; в противоречие с главната закономерност в литературния процес — утвърждаването на социалистическия реализъм в българската литература като цяло — в началото на 50-те години се

¹ Цитирам по доклада на обсъждането, стр. 10.

появяват тенденции, които говорят за нарушение, за отклонение от естествения път на литературното развитие. В стремежа да напишат по-скоро произведения, в които да отразят богатите събития на миналото и съвременността, някои автори, предимно по-слаби творци, съсредоточават главното си внимание върху тематиката, върху външно събитийната страна на съдържанието в художественото произведение, без да проучат достатъчно жизнения материал, без той да е станал тяхна преживяна, изстрадана лична тема. Това довежда до създаването на схематични произведения, в които липсва необходимата художествена детайлизация и конкретност в обрисовката на героите и събитията, недостатъчно се разкрива вътрешният мир, психологията на хората, тяхната индивидуална неповторимост.

Схематизмът и лакировката намират отражение и в творчеството на утвърдени писатели. В поезията започва да се губи своеобразието на поетичния свят на творците, неповторимостта на лирическият герой. Започва да се утвърждава една помпозна, псевдоепична, псевдополитическа поезия, която фактически дискредитира големите завоевания и интереса към истинската гражданска лирика.

Главната причина за тия отрицателни явления и тенденции в литературата се крият в атмосферата, в погрешните методи, свързани с култа към личността.

Разбира се, немалко от слабостите и недостатъците в творческия живот през този период трябва да се обяснят с трудностите на растежа на новата литература. Процесът на преодоляване, на изживяване, на минали мирогледи и художествени възгледи е сложен и труден. Но затова повече от всякога е необходима свободна, творческа атмосфера, в която писателят да изучава живота, да усвоява творчески марксизма-ленинизма, да разкрива своя талант и възможности. Нарушенията на ленинските норми на обществен и партиен живот, породени от култа към личността, се превръщат в сериозна пречка за нормалното развитие на българската литература по пътя на социалистическия реализъм.

Какъв е по-конкретно характерът на тези нарушения в литературния живот? Внимателният конкретен подход към литературните явления, към всеки отделен творец, тъй характерни за димитровския стил на работа, започват да се заместват до известна степен с общо, директивно поставяне на проблемите, методът на убеждението започва да отстъпва място на администрирането. Подценява се ролята на Съюза на българските писатели като творческа организация, а същевременно липсва навременна и компетентна оценка на важни процеси и явления в културния, в литературния живот. Показателен в това отношение е фактът, че проблемите на идеологията, на културата, на литературата и изкуството въобще не се засягат в отчетния доклад на шестия конгрес на БКП. Конгресът се провежда през февруари 1954 г. Изминали са повече от пет години от петия конгрес на партията, и то години, в които се извършват промени от епохално значение за партията и за целия народ. В страната се изгражда социалистическо общество. Това е предпоставка за успешното изпълнение на решенията на петия конгрес по въпросите на марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт. Марксизма-ленинизмът става мировъзрение на целия трудов български народ. Методът на социалистическия реализъм се утвърждава като основен метод на българската литература и изкуство. Доколко това се осъществява успешно? Какви пречки от обективен или субективен характер нарушават този процес? Всичко това са въпроси, които изискват преценка и решение от най-висок форум, какъвто представлява конгресът на партията. Но такава преценка липсва. Вместо това по различни поводи се подеват кампании, които не само че не спомагат за изясняване на тия големи проблеми, но внасят смут и дезорганизация, убиват инициативата, увереността, чувството за отговорност, творческото дръзновение.

При обсъждане на романа „Тютюн“ в Съюза на българските писатели и в печата се допускат груби грешки, които говорят не за случайно недоглеждане на едни или други качества на романа, не за грешки в дозировката на успехите и неуспехите на автора, а за неправилна изходна, неправилна методологическа позиция, за остаряло, неотговарящо на новия етап от развитието на българската литература разбиране за социалистическия реализъм, което се превръща в прокрустово ложе за тая литература. И тези грешки се допускат не от отделен човек, а от цяла група критици, заемащи ръководни позиции в литературния живот, критици, които субективно живеят с мисълта, че вършат едно полезно партийно дело, че се борят за идейната чистота на новата ни литература. Основание за това им дава фактът, че години наред те са в първите редици на борбите срещу реакцията и опозицията, срещу различните формалистични и декадентски течения и прояви в литературата и изкуството, работили са всеотдайно за утвърждаването на марксистко-ленинската идеология, на метода на социалистическия реализъм.

Следователно става дума за грешки и слабости от методологически характер, допуснати от съзнателни привърженици на марксизма, на социалистическата литература. Тези грешки трябва да се разкрият и осъзнаят не само от гледна точка на това критикуваните критици да застанат отново на правилни позиции и да продължат своята полезна дейност за провеждане на партийната политика в областта на литературата. Това е необходимо и за другите критици, за целия литературен фронт. В подобни случаи най-малко може да помогне грубото администриране, а още по-малко обругаване на критиците, обявяването им за „чужденци“ в българската литература! А за съжаление такъв е именно методът, такъв е начинът на разправа със сгрешилите критици, такъв е тонът на статията „За романа „Тютюн“ и неговите злополучни критици“, публикувана като редакционна в бр. 76 на „Работническо дело“ от 16 март 1952 г. Това, което е казано в тази статия, по същество е вярно. Правдива е преди всичко оценката, която се дава на романа на Д. Димов.

Вярна е и констатацията, че в оценката на романа критиците изхождат от някакъв „чист“, „дестилиран“ социалистически реализъм, откъснат от реалния литературен процес. „Вместо да изследват, да си дадат сметка за условията, при които се ражда дадено произведение, те си създават свои абстрактни и сухи схеми и подвеждат под тях разглежданите литературни произведения. В този начин на критикуване няма нито капка правилна партийна литературна политика, той е пряко противоположен на метода на социалистическия реализъм, той плаши и отблъсква писателите вместо да ги сплотява около нашата партийна политика.“

И въпреки всичко това статията не само че не помага на критикуваните автори да преодолеят отклоненията от марксистко-ленинската естетика, да застанат на правилни и позиции отново да воюват за делото на партията, но за момента постига точно обратната цел — кара тия критици да се свият, да замълчат, по-скоро да се подчинят, отколкото да се убедят в правотата на направената им критика. Но поражението е по-широко. То намира отражение и сред самите писатели. Вместо самостоятелно творческо отношение към работата засилва се тенденцията „в художествена форма“ да се илюстрират общи, сами по себе си правилни постановки, които обаче не могат да подменят непосредствените наблюдения и изводи от живота.

Това положение на литературния фронт буди истинска тревога у стари литератори комунисти, които както преди, така и след Девети септември воюват в истинския смисъл на тази дума за разцвета на социалистическата литература. В статията „Против неправилния метод в нашата литературна критика“ Петко Буюклиев пише: „По адрес на критиката с основание се хвърлят доста големи обвинения. И наистина трябва да се признае, нашата критика не дотам още умее

да се справя със задачите, които новото време ѝ поставя. "Развитието на националната българска литература по пътя на социалистическия реализъм изисква от критика, според автора, да има по-широко виждане, по-голяма гъвкавост, по-дълбоко познание на литературния процес и истинско владение на марксизма-ленинизма. Вместо това у немалко критици преобладават „сектантщината и формалната логичност“. „Но това — подчертава Буюклиев — не трябва да буди само възмущение, а и сериозна грижа, до известна степен дори и тревога за това нейно състояние. Защото не изградим ли и у нас по-горен етап на марксистко-ленинската литературна критика, която да подпомага и насочва правилно новото ни литературно развитие, българската художествена литература трудно би вървяла, както трябва, напред.“¹

Пораженията, които атмосферата, методите, свързани с култа към личността, нанасят върху литературата, тревожат все повече и повече писателите. Тези въпроси заемат важно място в доклада на партийното бюро и в изказванията на отчетно-изборното събрание на партийната организация при Съюза на писателите през декември 1953 г. В своето изказване на това събрание Хр. Радевски, тогава главен секретар на съюза, заявява: „Др. Яко Молхов постави един въпрос, който е много важен, въпрос, който и нас в Секретариата ни е занимавал и ни тревожи и който, трябва открито да го кажем, смятаме, че тревожи и партийното бюро, смятаме, че и всички вас като комунисти трябва да ви тревожи — това е въпросът за апатията. Не знаей дали апатията трябва да се нарече, но има липса на жар, на възбуждане у нас. Това е истина. Трябва да потърсим тук причините, да си обясним откъде иде това нещо, защо става така. И докато ние не преодолеем тази незаинтересованост, смятам, че не само няма да пишем хубави произведения, но изобщо нашата колективна работа няма да върви.“²

С течение на времето тези проблеми застават в центъра на вниманието на писателите. Става вече дума не за грешки и слабости на отделни критици и творци, не само за липсата на оня творчески ентузиазъм, с който са изпълнени първите няколко години след Девети септември, а за поражения в самата литература и като процес и като резултат от тоя творчески процес. С най-голяма острота тези проблеми се поставят в партийната организация при съюза. Въобщо заслужава специално да се отбележи фактът, че тази организация, създадена от писателите комунисти още преди Девети септември (неин секретар за доста дълъг период тогава е Никола Ланков), изиграва и продължава да играе голяма роля в идейно-творческия живот на българските писатели. В нея се поставят открито и принципиално най-важните проблеми от идейно-творчески характер. Тя става инициатор на редица мероприятия, които дават отражение върху цялостния литературен, а в известна смисъл и културен живот в страната.

Дълбоката загриженост за съдбата на българската социалистическа литература, за чистотата на комунистическите идеали — това са проблемите, върху които разискват писателите комунисти и на своето отчетно-изборно събрание през февруари 1955 г. В своето изказване Емил Манов сочи следните главни причини за неблагоприятното положение: „Отчасти нашата критика, която успя да наложи някои канони в преценките на хубавото и лошото, а в по-голяма степен самият стил на нашия литературен живот, в който страхът от поемането на отговорност, поглеждането при всеки случай нагоре, да не би да съберкаме — придружени често от сурово наказване на грешките, от такова наказване, което изпарява всяко желание за действие...“³

На същото събрание, като анализира по-конкретно тенденциите в литературния живот, Андрей Гуляшки заявява: „Обаче една от най-важните причини

¹ Септември, кн. 4, 1953, стр. 140, к. м.—В. К.

² Цитирам по стенограмата от събранието, стр. 64.

³ Цитирам по стенограмата от събранието, стр. 20.

според мен, която определя, която обуславя тази вялост на сегашното състояние на нашата литература, се крие в това, което подчертаха тук някои другари — в незаостреното гражданско, критично отношение на нашите писатели, на писателите комунисти към действителността, до която те се досягат. Липсва в нашите произведения онака критичност, става дума, разбира се, за критичност марксистическа, критичност партийна, онака революционна критичност, без която каквото и да било литературно произведение е произведение без кръв, без душа.¹

Най-остро тези проблеми се поставят в изказването, направено от Павел Вежинов на това събрание: „Важна причина за неблагоприятното сега положение е ограничаването на творческата свобода на писателите — една погрешна литературна политика, която засега засяга голям брой институти.“ И както в годините на творчески подем писателят обръща своя поглед към опита на съветската литература, така и сега, в трудните и критични моменти, той търси отговор в изживяването на аналогични затруднения от съветските писатели: „Наистина голяма част от моите убеждения се виждат и в досегашното ми изложение. Не знам дали личи достатъчно това, което аз с радост видях в доклада на Симонов пред конгреса на съветските писатели. Като констатираше редица грешки и неблагоприятия на съветската литература, Симонов не прехвърли цялата вина на съветските писатели, една практика, която у нас се застъпва почти без изключение. Известно обяснение и дори оправдание на тия грешки той намери в обективни обществени причини — парадността и пропагандирането на външни благополучия, култа към личността.“²

Явно е, че става дума за неща, които надхвърлят далеч рамките на чисто литературните проблеми. Сериозността на положението кара писателите комунисти да поставят разискваните въпроси на обсъждане пред всички писатели, пред цялата наша общественост. За целта събранието излиза с предложение във в. „Литературен фронт“ да се открие дискусия по разискваните въпроси. И действително такава дискусия се провежда на страниците на „Литературен фронт“ през лятото и есента на 1955 г. В нея вземат участие писатели като Г. Белев, Ламар. Хр. Радевски, П. Вежинов, Ан. Гуляшки, П. Данчев, Г. Джагаров, В. Йосифов и др. В публикуваните статии са изказани различни мнения, понякога взаимно изключващи се, но от всички тях се долавя общата тревога, споделена преди това на партийното събрание. Най-определено тази тревога намира израз в статията на Хр. Радевски, който, признавайки правотата на „основната политика на партията“, сочи, че на практика се допускат извращения, които са в разрез с тази политика. Тези извращения са от по-общ характер и тяхното премахване не е по силите и възможностите само на писателите: „Нашата литературна работа не може да се развива извън системата на нашата пропаганда — пише Радевски. — Писателят работи в тази система и когато в различните нейни звена среща тесногърдие и скованост, които се представят за партийна и държавна политика, той, ще не ще, се съобразява с това обстоятелство и сам си налага предварителни ограничения, за да може работата му да види бял свят. Така се стига до фризиране на фактите, до заглаждане на действителността, до избягване на острите конфликти и боязън да се вземе смело отношение към безобразията, които пречат на нашия развой.“³

И това заявява пред цялата наша общественост не някой друг, а главният секретар на Съюза на българските писатели, писател, изпял едни от най-вдъхновените песни за партията, който отдава всички свои сили за провеждане на нейните решения на литературния фронт!

¹ Цитирам по стенограмата от събранието, стр. 35—36.

² Пак там, стр. 29.

³ Литературен фронт, бр. 37, 1955.

Какви бяха обаче последствията от тази дискусия? В края на декември 1955 г. бе проведено в ЦК на БКП голямо съвещание с актив от писатели. На това съвещание бяха разисквани много проблеми, но главното бе това, което се обсъжда сред самите писатели. При създамата се атмосфера обаче мерникът на критиката бе снижен, стрели бяха отправени към ръководството на Съюза на писателите. На този проблем бе посветена и голямата реч на В. Червенков, произнесена в края на съвещанието. Вместо отговор на големите проблеми, които вълнуват писателите, в нея се подчертава, че всички слабости на литературния фронт са от субективен характер, зависят само от самите писатели. Главна прицелна точка на острата критика в тази реч станаха писатели като. . . Иван Рудников! Здравата партийна критика сред писателите бе окачествена като дребнобуржоазно бунтарство, подшушната от „нечистата сила“.

По такъв начин от най-високо място бе закрита възможността за решаване на напълно кардинални проблеми от идеологически характер, от които зависи и по-нататъшното развитие на социалистическо-реалистическата ни литература. Ако нещата останеха при това положение, това би означавало да се нанесат непоправими поражения. Утвърждаването и развитието на литературата и изкуството на социалистическия реализъм не може да се извършва нормално без правилно, марксистко-ленинско ръководство от страна на партията и държавата, особено в условията на социализма, когато решенията на партията имат законна сила и важат за цялата национална литература. Култът към личността, сектантството и догматизмът, както и дребнобуржоазният анархизъм и ревизионизмът са сериозна пречка за развитието на социалистическо-реалистичната литература.

Ето защо българските писатели посрещнаха решенията на XX конгрес на КПСС и на Априлския пленум на ЦК на БКП не само като една историческа необходимост, но и като своя лична, творческа потребност, като условие за решаване на най-важните идейно-естетически проблеми на литературния фронт.